

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 65.012.8:005.332.7:130.123.7

Богма О.С., к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Запорізький національний університет

ДІАЛЕКТИКА ТА СИНЕРГЕТИКА У ДОСЛІДЖЕННІ КАТЕГОРІЙ «БЕЗПЕКА» ТА «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА»

Богма О.С. Діалектика та синергетика у дослідженні категорій «безпека» та «економічна безпека». Статтю присвячено розгляду діалектики та синергетики як загальнонаукових методів дослідження категорій «безпека» та «економічна безпека». Обґрунтовано діалектичний характер безпеки як категорії, зокрема економічної. Подано трактовку базовим принципам синергетики з погляду безпеки, зокрема економічної. Зроблено висновок, що діалектичний та синергетичний підходи дають змогу по-іншому поглянути на суб'єкт та об'єкт управління в теорії безпеки.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, діалектика, синергетика, загроза, небезпека.

Богма Е.С. Діалектика и синергетика в исследовании категорий «безопасность» и «экономическая безопасность». Статья посвящена рассмотрению диалектики и синергетики в качестве общенаучных методов исследования категорий безопасности и экономической безопасности. Обоснован диалектический характер безопасности как категории, в частности экономической. Дана трактовка базовых принципов синергетики с точки зрения безопасности, в частности экономической. Сделан вывод, что диалектический и синергетический подходы позволяют иначе взглянуть на субъект и объект управления в теории безопасности.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, диалектика, синергетика, угроза, опасность.

Bogma E.S. Dialectics and synergy in the research category of «security» and «economic security». The article deals with the dialectics and synergy as scientific methods of research categories safety and economic security. Grounded dialectical nature of security, particularly as the economic category. Provided interpretation basic principles of synergy in terms of security, including economic. It is concluded that dialectical and synergetic approaches allow for another look at the subject and object of management theory security.

Keywords: security, economic security, dialectic, synergy, threat, danger.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення безпеки окремих індивідів, держави та суспільства в цілому за своєю сутністю носить всеосяжний характер і виступає однією з базових проблем на протязі всієї історії людства. У сучасних умовах основою національної безпеки можна розглядати економічну безпеку, проблема забезпечення якої для України виступає однією з базових на шляху до якісних змін вітчизняного економічного простору, системної трансформації національної економічної системи в ринкову з подальшою її інтеграцією у світове економічне господарство на умовах рівності, незалежності та забезпечення оптимального рівня відкритості національної економіки. Можна стверджувати, що забезпечення економічної безпеки України має першочергове значення для спрямування національної економіки на шлях сталого розвитку, до того ж досягнення необхідного і достатнього рівню економічної безпеки виступає вектором для прийняття вірних соціально-економічних рішень. Своєю чер-

гою, досягнення максимальної ефективності забезпечення економічної безпеки України безпосередньо залежить від системності наукового опрацювання окресленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення економічної безпеки країн висвітлені у працях таких російських дослідників, як Л. Абалкін, С. Глазьев, С. Городецький, О. Куклін, Д. Львов, Є. Олейников, Є. Поздняков, В. Сенчагов та ін. Значний інтерес проблематика економічної безпеки викликала у таких західних науковців, як Б. Бузан, Е. Гелнер, Б. Грієр, В. Кабле, Дж. Лючіані, Т. Моран, Г. Моргентау, К. Норр, Д. Фішер та ін. Дослідження загроз та небезпек економічній безпеці країни з обґрунтуванням шляхів її зміцнення відображені у наукових працях таких українських дослідників, як В. Андрійчук, І. Бінько, З. Варналій, О. Власюк, В. Горбулін, М. Денисенко, Я. Жаліло, В. Мунтян, Г. Пастернак-Таранушенко, І. Петрова, А. Сухоруков, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко та ін.

Незважаючи на наявність досить значної кількості наукових праць у сфері дослідження економічної безпеки країн, й дотепер залишається певна кількість теоретико-методологічних аспектів, що потребують більш ґрунтовного вивчення. Зокрема, слід зазначити відсутність єдиної й адекватної сучасним економічним реаліям системної методології дослідження економічної безпеки як категорії, що й зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень в даному напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз діалектики та синергетики як загальнонаукових методів дослідження категорій «безпека» та «економічна безпека», що забезпечить системність розуміння їх змістовного наповнення.

Виклад основних результатів. Відзначимо, що з-поміж наявної на сьогодні сукупності загальнонаукових принципів, підходів та методів дослідження категорій безпеки в цілому та економічної безпеки зокрема не можна не зазначити діалектику і синергетику.

Так, підкреслимо, що безпеку, зокрема економічну, не можна розглядати як абсолютну відсутність небезпеки – такі уявлення на практиці не підтверджуються, адже не можна не погодитися з тим, що кожній окремій людині та суспільству в цілому завжди щось загрожує. Таким чином, забезпечення безпеки, зокрема в економічній сфері, пов'язане зі здатністю управляти такими загрозами, а звідси випливає висновок про те, що безпека не може мати кінцевого характеру, вона знаходиться у стані постійної трансформації та розвитку.

При цьому спрямованість на розвиток, який трактується як перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового, що призводить до виникнення нової якості та вказує на якісний характер змін, виступає основним критерієм діалектики. При цьому розвиток включає аспекти як стабільності та сталості, так і аспекти мінливості, які існують паралельно й характеризують різні сторони єдиного процесу [1].

Підтвердження діалектичного характеру безпеки, зокрема економічної безпеки як категорії, можна знайти також у тому, що для її підтримання на належному рівні суспільство створює нові інститути та розробляє різноманітні методи упорядкування соціального життя. Наприклад, існують такі складні соціальні інститути, як інститут права, політики, економіки тощо. Однак подібні інститути та методи упорядкування не можна розглядати як винятково позитивне явище, адже вони здатні відігравати як стабілізуючу, так і дестабілізуючу роль (навіть руйнівну). Так, у соціумі не відбувається майже жодного процесу, в якому не можна було би помітити певних стабілізуючих і разом із тим дестабілізуючих ознак [2].

У соціальній системі безпека уявляється як налагодженість та упорядкованість взаємовідносин між

її складниками. Але подібний баланс, як і будь-яка інша рівновага, є лише тимчасовим явищем, що має відносний характер. Отже, безпека може існувати тільки у разі наявності небезпек, загроз, ризику, що вказує на доцільність розуміння безпеки як спроможності адекватно відреагувати на ситуацію небезпеки та загрози.

Таким чином, діалектична суперечливість безпеки, зокрема економічної, розкривається в таких її характеристиках, як небезпека, яка відображає зовнішні умови функціонування системи, на які майже не можна впливати, та ризик, який має більш суб'єктивний характер, тобто досить часто на нього йдуть свідомо. Діалектична єдність безпеки, зокрема економічної, проявляється через присутність у ній категорій життєзабезпечення, яке відображає наявність необхідного комплексу ресурсів, необхідних для існування системи (економічної системи) та її спроможності нормально функціонувати (накопичення ресурсів), та життєдіяльності, яка проявляється у використанні накопичених ресурсів із метою забезпечення безпеки в подальшому (споживання ресурсів). Тобто бажання досягнути стану безпеки призводить до необхідності постійної акумуляції ресурсів, що дає змогу підтримувати стійкість системи, при цьому накопичені ресурси постійно витрачаються з метою збереження майбутньої стійкості системи. Наприклад, в економічній сфері результат досягається на основі стабільного та ефективного функціонування комерційного підприємства, що зумовлює необхідність розробки стратегій управління різноманітними ризиками. Відповідно, з'являється необхідність появи людей зі спеціальними навичками – ризик-менеджерів, – які здатні сформулювати стратегію накопичення ресурсів підприємства та їх вкладення з метою забезпечення ефективного функціонування в майбутньому. Таким чином, наявність характеристик життєзабезпечення і життєдіяльності зміцнює потенціал безпеки системи, тобто забезпечує її захист.

Підтвердженням діалектичного характеру безпеки як категорії, зокрема економічної, виступає також суспільне усвідомлення загроз та небезпек. Так, зазвичай загрози та небезпеки, які не усвідомлюються або не повністю усвідомлюються суспільством, зростають, що призводить до їх посилення, загострення та збільшення суспільної значущості. Як наслідок, відбувається розгортання суспільної боротьби з такими зростаючими загрозами та небезпеками, що в підсумку призводить до їх зниження чи нейтралізації, та своєю чергою, зменшує їх значущість. Зазначене створює умови для перенесення уваги на інші загрози та небезпеки, що знов призводить до нового наростання загроз та небезпек. Підтвердженням виступає той факт, що протягом усієї історії існування людства перелік базових загроз та небезпек залишається майже незмінним, зміні підлягає лише рівень їх значущості; крім того, у ході

соціальної еволюції старі загрози виступають джерелом виникнення нових.

Зазначимо також, що сучасна наукова думка доповнює діалектичний підхід до опису всесвіту синергетичним підходом, якому притаманні високі рівні ймовірності, невизначеності, випадковості, при цьому хаос не носить деструктивного характеру, а сприймається як корисне явище, адже з нього починається новий етап розвитку. Базову роль у цьому світі відіграють випадковості, яким притаманна здатність до самоорганізації, у процесі якої хаос виступає конструктивною силою [3].

Синергетичний підхід розглядає розвиток соціальної системи як періодичну зміну фаз відносно стабільності на фази, коли система втрачає свою стабільність, що відкриває певну кількість альтернативних сценаріїв розвитку (зони біфуркації), при цьому такі фази постійно міняються місцями. При цьому для подібної точки біфуркації притаманна така значна нестабільність, що найменше потрясіння може призвести до найгірших, навіть катастрофічних наслідків. Зазначене призводить до суттєвого збільшення ролі випадковостей, зміни усталених розумінь про еволюційні сили, небезпеки і загрози в історії цивілізації. Трансформується також розуміння природи катастроф, які у цьому розцінюються як обов'язкова умова розвитку [4].

Відповідно, з погляду безпеки, зокрема економічної, базові принципи синергетики можна трактувати так.

Гомеостатичність. Спрямована на підтримку системи у стані рівноваги. Метою створення системи забезпечення безпеки виступає утримання загроз та небезпек на допустимому, тобто прийнятному для системи, рівні. Атрактор представляє собою відповідний комплекс параметрів, необхідних для приведення та існування системи у стані рівноваги, тобто визначеному стані, який відмінний від стану нестабільності. Тобто саме це виступає метою функціонування системи забезпечення безпеки.

Ієрархічність, яка з погляду безпеки розглядається в аспекті підпорядкування, за якого трансформація формату управління загрозами та небезпеками на вищому рівні зумовлює відповідну зміну на нижчих, підпорядкованих рівнях системи. При цьому таке явище безпосередньо пов'язано з можливостями самоорганізації чи дезорганізації системи. Так, якщо система національної економічної безпеки на макрорівні працюватиме з більшою ефективністю, це зумовить підвищення ефективності функціонування систем економічної безпеки на мезо- та мікрорівні. І навпаки, збільшення соціально-економічних проблем держави у цілому зумовлює наростання та загострення проблем на рівні окремих регіонів та суб'єктів господарювання.

Нелінійність, що вказує на непропорційність отриманого результату затраченим на нього зусиллям. З погляду забезпечення безпеки, з одного боку, такий стан справ звужує можливості ефективного

управління загрозами та небезпеками, адже загроза, яку було класифіковано, як несуттєву, може у підсумку зумовити вихід із рівноважного стану, тобто втрату системою безпеки. З іншого боку, цей принцип дає розуміння неприйнятності вузького погляду на об'єкт управління та змушує обов'язково враховувати ті чинники, яким раніше не приділялося належної уваги. Як наслідок, це призводить до підвищення ефективності функціонування системи забезпечення безпеки.

Відкритість, яка є одним із найбільш притаманних для теорії безпеки принципів, що вказує на необхідність взяття до уваги всіх зовнішніх факторів, які можуть вплинути на систему. У межах синергетичного підходу окремі зовнішні фактори в різні періоди часу генерують різний за своєю силою вплив. Якщо в період рівноваги цей вплив легко нівелювати, то в періоді нестійкого стану цей вплив може бути катастрофічним.

Нестійкість. Унаслідок нестабільності та мінливості навколишнього світу, який піддається впливу різноманітних загроз та небезпек, система забезпечення безпеки, яке це не дивно, повинна мати таку властивість, як нестійкість. Мається на увазі, що система забезпечення безпеки повинна бути організована таким чином, щоб мати вбудовані адаптивні механізми ефективного реагування на всі загрози та небезпеки, у тому числі й виникаючі несподівано. За таких умов у періоді знаходження в точках біфуркації система, що має дієві механізми адаптації, які дають змогу охопити й оцінити весь масив інформації про наявні та потенційні загрози й небезпеки, здатна більш ефективно пристосовуватися до змін за рахунок внутрішньої гнучкості, ніж система, функціонування якої організоване на жорстких принципах забезпечення безпеки з позиції сили.

Використання синергетики в економіці дало змогу розробити різноманітні теорії функціонального управління масштабними економічними системами. При цьому основна мета управлінського впливу з точки зору синергетичного підходу полягає в забезпеченні таких умов, які уможливають досягнення рівноважного стану керованої підсистеми у процесі її функціонування в умовах збурень зовнішнього та внутрішнього характеру [5].

Синергетичний підхід вказує на те, що обов'язковою умовою оптимізації поведінки складних економічних систем виступає наявність таких властивостей, як нерівноважна самоорганізація та стійкість під час переходу до стану нерівноваги. Тобто синергетика поряд із рівновагою розглядає нерівновагу як таку ж базову властивість економічних систем, адже вона дає змогу вільно обирати оптимальний вектор подальшого розвитку з-поміж інших можливих векторів. При цьому стан рівноваги відображає статичність функціонування економічних систем, тоді як стан нерівноваги зумовлює набуття економічною системою здатності до зна-

чного рівня організованості та результативності. Тобто процеси самоорганізації, що призводять до утворення нових ефективних елементів, відбуваються лише у разі втрати економічною системою стійкості.

Висновки. Таким чином, діалектичний та синергетичний підходи дають змогу по-іншому поглянути на суб'єкт та об'єкт управління в теорії безпеки. Так, загрози та небезпеки як об'єкти управління виступають системними формуваннями, що знаходяться у стані безперервної трансформації. Суб'єкт управління так само є суперечливим явищем, що знаходиться у стані нерівноваги та має складну організацію.

Отже, доцільність діалектичного розуміння категорій «безпека» та «економічна безпека» зумовлюється тим, що безпека не може мати ознак закінченості та представляє собою поєднання стійкості та нестійкості. У міру загострення проблем механізми, що раніше забезпечували приведення системи до

стійкого стану, набувають дестабілізуючого чи руйнівного характеру, що призводить до необхідності розвитку соціальної системи. Враховуючи той факт, що всім системам, зокрема соціальним, властиве перебування у стані тимчасової та умовної рівноваги, яка трансформується у нерівноважний стан, постає необхідність використання паралельно з діалектичним підходом до розуміння економічної безпеки синергетичного підходу.

Якщо підходити до розгляду економічної безпеки фрагментарно, можливо забезпечити рівноважний стан та життєздатність окремих складників економічної системи. Однак відсутність комплексного підходу до розгляду економічної безпеки та механізмів її забезпечення обмежує можливості виявлення, оцінювання та контролю економічних явищ та процесів взагалі, наслідком чого виступає збільшення нерівноваги та виникнення недооцінених загроз та небезпек, які зумовлюють наростання хаосу системи чи призводять до катастрофічних наслідків.

Список літератури:

1. Сафиуллин М.А. Особенности социального аспекта категории «развитие» для исследовательских и практических целей / М.А. Сафиуллин, Г.В. Калинина, Н.П. Белова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sotsialnogo-aspekta-kategorii-razvitiye-dlya-ssledovatel'skih-tseley>.
2. Плотников В.В. Деструктивный потенциал неравномерного социального развития / В.В. Плотников // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 20 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/destruktivnyy-potentsial-neravnomernogo-sotsialnogo-razvitiya>.
3. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И.С. Добронравова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr.html>.
4. Касперович В.И. Философско-синергетическая парадигма социального управления / В.И. Касперович // Проблема управления. – 2008 – № 1(26) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pu.by/iss/n26/G.%20KASPEROVICH%2026.pdf>.
5. Государственная политика и управление : [учебник] : в 2-х ч. Ч. 1 : Концепции и проблемы государственной политики и управления / Л.В. Сморгунув, А.П. Альгин, И.Н. Барыгин [и др.] ; под ред. Л.В. Сморгунува. – М. : РОССПЭН, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gpb22.narod.ru/smorgunov_1/chapter15.html.